

РИЗОУДДИН ИБН ФАХРУДДИН

АҲЛУ АЁЛ

ТОШКЕНТ
ЧЎЛПОН НАШРИЁТИ
1994

Ношир: ИЛҲОМЖОН КАРИМОВ

Инсонларнинг дину дунёларини тузатмак матлуб бўлса, энг аввал гўзал хулққа эга бўлмоқ ила оилаларни тузатингиз. Оилалар тузалганидан сўнг дин ҳам, дунё ҳам тузалур.

РИЗОУДДИН ИБН
ФАХРУДДИН

Кенг китобхонлар оммасига биринчи марта тақдим этилаётган ушбу китобчада қиз болаю аёлларнинг кундалик ҳаётларида зарур бўлган гўзал хулқ ва атвор, оила мустаҳкамлиги, шунингдек, иймону дунёларининг саодатлари учун риоя қилишлари лозим бўлган муҳим вазифалар ибратомуз ҳикоялар орқали баён этилади. Рисолада умр йўлдошини танлаш, низом ва итоат, тангрига қуллук, ота-она ҳурмати, эзгулик, зийнат, гўзал ахлоқ, саломатликни сақлаш, юрт тарбияси, никоҳ, эр билан хотин ўртасидаги бирлик ва дўстлик каби ҳар бир оила билиши шарт бўлган зарурий билимлар ҳақида гап боради.

Таржимон ва нашрга тайёрловчи: **ТЕШАВОЙ ЗИЁЕВ**
Мухаррир: АБДУЛМАЖИД ШОМИРЗАЕВ

ЙЎЛДОШ

Эй, болалар! Денгизлардаги кемаларда, курукликдаги темир йўлларда, араваю машиналарда юрувчилар ел каби учиб — ошиқиб борурлар. Лекин ушбу равишда тез юрсаларда, еюрлар, чой ичурлар, ётурлар, турурлар ва ухларлар, ўйнарлар, кулурлар, қайғурурлар ва кўз ёши тўкурлар.

Бундай ҳолларни жуда кўпингиз ўз кўзларингиз ила кўргандирсиз, кўрмаганларингиз кишилардан эшитиб билгандирсиз.

Бу кунда шаҳарлардагина эмас, кишлоқларда ҳам темир йўлларда, кемаларда юрмаган одамлар оздир. Жуда кўп хотун-қизлар, ёш болалар кўпми-озми бўлса-да, юрурлар.

Йироқ сафарларга чиққан одамлар ўзларига қулай бўлган бир йўлдош ила биргаликда чиқурлар. Агарда уйдан чиққанда қулай йўлдош топилмаган бўлса, пароход ва темир йўл вагонига кирганларидан сўнг бирор йўлдош топарлар ва шунинг ила биргаликда борурлар.

Темир йўл вагонларида, кемаларда юрувчи одамлар кўп вақт ўзлари юруб-боруб турувларидан ғофил бўлурлар, юриб турганликлари - дарахтларнинг, тоғларнинг ортда қолганларини кўрибгина хотирларига тушадир.

Биз йўлда эканмиз деюрлар. Қирларда, саҳроларда от-арава ила юрган вақтларида "Ҳам- бундай ҳол бўладир. Синаб кўрган бўлсангиз ўзингиз ҳам билурсиз.

ДУНЁ САФАРИ

Дунёда яшаб турувчи халқлар ҳам сафар ҳолидадирлар. Ер юзида яшовчи одамлар, шунингдек ҳайвонлар ҳам, ҳар бири бир ёқга қараб сафарга чиққорлар ва ҳеч тўхтовсиз бориб турадурлар. Бу халқлар керак еб-ичмакда ўтурсинлар, керак уйғоқ, керак уйқуда бўлсинлар, кема ва темир йўл вагонларида бўлганлар ми-солида ҳамиша

сафардадирлар, борурлар, олдиларида жуда йирок кўрилган нарсалар соат сайин яқин келиб турадир. Янгигина ортларида қолган нарсалар жуда йирок кетган бўладир.

Темир йўллар вагонлари ила сувда сузиб юрган кемаларда ошиқиб борганлари каби дунё сафарида ҳам халқлар жуда ошиқиб бормақдадирлар.

Ўзларининг дунё сафарида эканларини билмаган ва ошиқиб кетганларини сезмаган кишилар атрофларига қарасинлар. Шул вақт ўзларининг олдинма-кетин юриб турмақда эканларини очик билурлар; ёшлар кекса бўлганлар, кексалар дунёдан ўтганлар, йўқлар дунёга келганлар, дунёга келганлар ўсиб, мактабларга бора бошлаганлар.

Болалар дунёга келганларида ҳеч нарса билмаслар, бир ишга ҳам кучлари етмас. Сўнгра ўтира бошлайдир, куладир, еядир, ўйнайдир ва оёқларида юрадирлар. Тишлари чиқиб, мактабларга борадирлар, ўқиш, ёзишни ўрганадир. Уйланадирлар, ота-она, сўнгра буви ва бува бўладирлар. Сочлари оқариб, тишлари тушадир. Беллари букчаяр, кучлари тугар. Демак, бу нарсалар дунё сафарининг ёмлари (“ём”-чомар оти) темир йўл, сув йўлларининг охириги бекати бўлур.

ДУНЁ САФАРИДА ЙЎЛДОШ

Темир йўл вагонларида, кемаларда юрувчиларнинг бирор йўлдошга мухтож эканликларини билдик. Шунингдек, дунё сафарида бўлган одамларда ўзлари учун бирор йўлдошга мухтож бўладирлар. Ўзларига бир йўлдош топадирлар. Бу йўлдошга «тириклик йўлдоши» деюрлар.

Болалар ўсиб, киши бўлганларидан бошқаларнинг тарбияларидан қутулиб, одам қаторига кирганларидан сўнг бир «тириклик йўлдоши» сайламак одатдир. Тириклик йўлдоши эрлар учун хотун ва хотунлар учун эр бўладирлар. Бу дунёнинг низоми қадимдан ушбу равишда келмиш, бундан сўнг ҳам шундай бўлажақдир.

Демак, ушбу йўлдош тутмоқни уйланмак, хотун олмак ва эрга тегмак деюрлар. Хотун олмак ва эрга тегмак дунё сафари учун

тириклик йўлдошини сайлаб олмак демак бўладир.

Темир йўл вагонларида, кемаларда бўлган йўлдошлар ила тириклик йўлдошлари орасида айирма жуда каттадир. Аввалгиси вақтли йўлдошгинадир. Аммо сўнгғиси бир жону бир тан бўлажак йўлдошдир. Тириклик йўлдоши умрлик йўлдош бўладир. Ҳар турли қайғулар, ҳар турли шодликлар унинг ила бирга ва ўртоқ бўладир.

НИЗОМ ВА ИТОАТ

Дунёда низомсиз ва тартибсиз бир иш йўқдир; қушлар ўзлари учун уя ясайдирлар. Бу вақт она қушларга ота қушлар ёрдам берадир. Она қуш уяда ўтириб бола чиқарган вақтда ота қуш четдан ризқ ташиб, уни тўйдирадир. Болалар чиққанидан сўнг ота қуш ила она қуш бирликда болаларини тарбия қиладирлар, бирликда учишга ўргатурлар. Бу эса бир низомдир.

Қумурсқани кўрмаган ва билмаган бола бўлмас. Ушбу жуда кичик бўлган махлуқ қиш кунни учун озукни ёз кунни ҳозирлаб кўядир. Бунинг озукни ҳар турли донлардир. Қиш бўйича етарлик этиб, уясига донлар йиғадир. Донларга сув тегса, кўқарур, бузиладур. Шунинг учун қумурсқалар қиш учун ҳозирлаган донларини жуда қуруқ асрашга, нам тегмасликга тиришурлар. Агарла бир офат бўлиб, нам тегса, иссиқ ва қуруқ кунларда уядан ташиб, қуёш нури тушиб турган ерга ёйиб қуритадирлар.

Қуриб битганидан сўнг уялари ичида бўлган омборларига ташиб кўядирлар.

Овқат бўлажак донларни биргина қумурсқа судраб олишга кучи етмаса бошқаларини ёрдамга чақирадур. Қумурсқалар ҳеч қайсарлик қилиб турмай ёрдамга борадилар. Донни биргалашиб бошоқдан тортиб олурлар-да, уяларига олиб кетадирлар. Қайси бири бошоқ устига чиқиб дон тушириб турадир, қайси бири пастдан шу донларни уяга ташийдир.

Қумурсқалар оғочларда турувчи майда ҳашоратларни. ташиб, уяларига олиб кетадирлар, улардан ҳам ўзлари учун бол ясайдурлар. Бу ҳам низом.

Кумурскалар низомга итоат қилмаклари урядник (“Урядник” — чор Россиясида уезд полициясидаги энг кичик унвон)

Становой (“Становой” — уезд полиция бошлиғи) городскойларнинг (“Городовой” — миршаб) камчи, милтиқ ва зиндонларидан кўрқиб эмас, балки низом хурматли бўлгани учундир. Ақлли ва илмли махлуқлар ҳар вақт низомни хурмат қиладирлар ва хурматли бўлгани учун унга итоат қиладирлар.

АҲЛУ АЁЛ

Сизнинг ота-онангиз, бобо-бувингиз Ислом дини ўргатган равишда бир-бирига тириклик йўлдоши — эр-хотун бўлмишдирлар. Улар дунё сафарида бир-бирига ёрдам этишиб борадирлар. Қайғуно ҳасрат вақтларида бир-бирини юпатадирлар. Сабр қилишга, Оллоҳ таолонинг раҳматига сиғинишга бир-бирини ундайдирлар. Шодлик бўлса, бирга баҳам кўрадирлар. Бошқа болаларнинг ота-оналари ҳам, буви-бувалари ҳам шундайдир. Боболару оталар тарбиясида турувчиларга «аҳлу аёл» деюрлар.

Қушлар, кумурскалар ва бошқа махлуқлар дунёда низом ила турганлари каби аҳлу аёл ҳам бир низом бўйича турадир.

Низомни юритиш учун аҳлу аёл ичида урядниклар, становойлар бўлмас, лекин улар ўз инсофлари ила аҳлу аёл низомларини ўрнига келтирурлар. Илмлю ақлли халқлар низомларни бошқалардан кўрқиб эмас, балки низом хурматли бўлгани учун унинг ҳузурида бош букиб, бўйсуниб турадирлар.

Низомларга итоат қилмоқ учун керакли бўлган хизматларни вазифаларни билиб туриш лозим. Ўз вазифасини ўзи билмаган одам нақадар тиришса-да, низомларни ўрнига келтира олмас. Шунинг учун бу китобда ёш қиз болалар, катта қизлар ва хотунларнинг вазифалари баён қилинадир. Шуларни билган ва ўринларига келтирганлар ҳам аҳлу аёл низоми бўлур. Гўзал ҳаёт кечирилур.

ОЛЛОҲ ТАОЛОҒА ҚУЛЛУҚ

Энг кичик вақтидан бошлаб болаларнинг вазифалари Оллоҳ таоло ҳазратини суймак ва унга қуллуқ қилмакни ўрганмақдир. Оллоҳ таоло қилишга буюрган ишларни ўрнига келтириб, қилмасликка буюрган нарсалардан тийилиб турмак қуллуқ қилмак бўладир.

Оллоҳ таолони суйган ва қуллуқ этган ахлу аёл ичида низомлар тузук бўладир, умрлар баракали ва фойдали бўладир.

Бандаларнинг қуллуқ этганларидан Оллоҳ таоло ҳазратига бир фойда йўқ, қуллуқ этмасалар, зарар ҳам йўқ. Шундай бўлса-да, қуллуқ этув банданинг устидаги бурчдир. Ҳар ким ўзининг устида бўлган бурчини вақтида ўташи лозим. Қуллуқ этув сабабидан одам боласи ўзининг "банда" эканини, Оллоҳ таолонинг хўжа бўлганини кўрсатган бўладир.

ОТА-ОНАГА ҲУРМАТ

Ота-онага итоат этмак ва уларга ҳар вақт ҳурмат кўрсатмак энг улуғ бир вазифадир. Ота-оналарига ҳурмат этувчилар дунёда бахтли ва охиратда савобли бўладирлар. Шунинг учун ота-онага итоат этмак ва ҳурмат ила бўлмакни Оллоҳ таоло ҳазрати фарз қилмишдир.

Ота-онасига ҳурмат этган болаларнинг, бир кун келур, ўзлари ота-она бўлганларидан сўнг ўз болалари ҳам итоат қилурлар, ўз болаларидан ҳурмат кўрурлар. Ота-онасига ҳурмат қилмаган болалар кимларни ҳурмат қилурлар?

Нақадар бахтга ва буюк мартабаларга эришган бўлсангиз-да, ота-оналарингизни ҳеч бир вақт унутмангиз! Уларга итоатли бўлиб, ҳурмат қилингиз! Насихатларини тинглаб, ризоликларини олингиз, муҳтожликларини, ҳасрату қайғуларини тугатишга тиришингиз! Йироқ ерда бўлсалар, ҳар вақт хат ёзиб юбориб турингиз! Мумкин бўлганда зиёрат қилингиз! Вафот қилган бўлсалар, хайру дуо айлангиз, Куръони шариф ўқиб садақалар бериб, уларга бағишлангиз!

Ота-онанинг болаларининг ёрдамларига энг муҳтож бўлгон кунлари қарулик вақтлари бўладир. Шундай қилиб, бу вақт ота-оналарга яна ортиқ сувратда ҳурмат кўрсатмак керак.

Ота-онани ҳар вақт ҳурмат этмак вазифа бўлса-да, қари бўлган ота-оналарнинг ҳурматлари яна улуғдир. Оллоҳ таоло буларга ҳурмат этмак тўғрисида Қуръони шарифда алоҳида насихат қиладир.

Ота-онани ҳурмат қилмак вазифа бўлганидек, ҳар бир қариндош-уруғларни, муаллиму мураббийларни, улуғу қариларни ҳам ҳурмат қилмак ҳам вазифадир. Бу вазифа тўғрисида камчилик этмаслик лозим.

Ўзидан улуғларга ҳурмат кўрсатган одамларга ўзидан кичиклар ҳурмат кўрсатадурлар. Одам нима экса шуни ўради.

Ота-онага итоатсизлик, қариндош, қабила ва улуғларга ҳурматсизлик болаларнинг ҳар бири учун айб бўлса-да, бу ишлар қиз болалар учун кўпроқ катта айбдир.

ЭЗГУЛИК ҚИЛМАК

Дунёда роҳат қилиб яшамакни истаган одамлар эзгу кўнгилли ва бошқаларга эзгулик қилувчи бўладир. Эзгу кўнгилли ва халқларга эзгулик қилувчиларнинг ичи қайғули бўлмас, доим роҳатда бўлиб дунё сурадириллар.

Эзгу кўнгилли одамлар Оллоҳ таоло олдида ва бандалар олдида бўлган бурчларини адо қиладирлар. Шунинг учун кўнгиллари азобланмас.

Одам болаларини суймак ва қўлдан келгани қадар уларга ёрдам қилмакни шарафли динимиз буюрадур. Бу равишда бўлганларга охиратда савоблар ваъда этилгандир.

Танда бўлган аъзоларнинг бири оғриси, бутун бадан хаста бўлур. Шунингдек, одам болаларидан бирига қайғу ва ҳасрат келганини билган одамларнинг ҳар бири бирликда қайғуруви, ҳасратларини ўртоқлашуви лозим. Чунки дунёда бўлган одамлар-да, бир танда бўлган аъзолар равишиндадир. Бу эса, эзгулик этмак бўлур.

Халқларга суюкли бўлмакни ҳар ким истар, бунда бўлган лаззатни ҳар ким сезар. Лекин суюкли бўлмак учун биргина йўл бордир. У ҳам бўлса, бошқаларга эзгулик этмакдир. Эзгулик этувчиларни ҳар ким севар ва уларга маҳаббат қўюр.

МАКТАБ ВА ЎҚИМАК

Ўқишни, ёзишни билган кишиларни мевали дарахтларга ўхшатурлар. Мевали дарахт мевалари ила халқларни ризқлантируб турганлари каби ўқиш-ёзишни билган одамлар ҳам ўзларининг илмлари ила халқларни ризқлантируб турадилар. Шунинг учун ўқиш-ёзишни ёш бола вақтидан бошлаб ўрганиш лозим.

Ўтган умрни қайтариб бўлмас. Умр энг қимматли бир давлатдир. Демак бу қимматли бўлган давлатнинг қадрини билиш керак. Одам учун ишончли бўлган камолат фақат илмдир. Илмдан бошқа камолатларнинг ҳеч бири ишончли эмасдир. Бугун бор, эртага йўқ.

Ўқиган нарсаларни яхши англаш, англаган нарсаларни гўзал хотирлаш лозим. Ўқимоқнинг фойдаси фақат шул вақтдагина бўлур. Йўқса, англари-англамас ўқимак-дан маъно чиқмас.

Одам ҳам, ҳайвон ҳам инсондир, лекин ҳайвонлиги емак ила, инсонлиги эса, ўқимак ила бўлур. Ўқимаган кимсаларнинг тўрт оёқли ҳайвонлардан айирмалари йўқдир. Буни эса, ҳар ким биладир.

Ўқимак ўрунлари мактаблардир. Мактабларда ўқиш-ёзишга, Оллоҳ таоло ҳазратига қуллуқ этишга ўргатурлар. Халқлар ила қатнаша билув, улар ила муомала қилув равишлари ҳам мактабларда ўргатиладир. Ўқитувчилар, яъни муаллиму муаллималар болаларни ҳайвонликдан чиқариб инсон қилиш учун тиришувчилардир. Ушбунинг учун мактабни ҳам муаллиму муаллимларни суймак ва кўнгил қўйиб ўқимак керак.

НАЗОФАТ — ПОКЛИК

Кўл, юз, кийим-кечак, китоб, ёзув ва бошқа ҳар турли нарсаларни кирсиз, чангсиз тутмак назофату поклик бўлур. Бу нарсалари кир бўлган кимсалардан одамлар нафрат қилурлар, безурлар.

Пок бўлмак, пок юрмакни Ислом дини буюрур. Одамлар-да, пок бўлган ва пок юрганларни севарлар. Шунинг учун назофату покликка

ёш вақтдан ўрганиш ва одатланиш лозим.

Покликка ўрганув ва одат қилув кўпроқ қиз болалар учун кераклидир. Чунки қизлар вақти келиб, катта бўлуб юрт хизматлари ила шуғулланажаклар, ахлу аёл бутунлай буларнинг тарбияларида бўлажакдирлар.

Назофату поклик энг мақтовли бир сифат экани маълумдир. Энг жирканчу ифлос одамлар-да, назофату покликни севадирлар, ифлосу нажис кишилардан ирганадирлар.

Назофатсизу ифлос одамларнинг гўзалликлари ҳам кўзга кўринмас. Нақадар гўзал бўлса ҳам ифлос одамлардан халқлар нафрат қиладирлар. Уларнинг яқинла-рида юришни ҳам ёқтирмаслар.

Қизлар учун энг зўр жиҳоз ва энг улуғ бойдик назофату покликдир. Буни ҳар вақт хотирда тутиш ва ҳар вақт шунга амал қилиш лозим.

Поклик соат сайин сабун ила ювиниб турмақ эмас, ҳар кун кирларни, пол ва бошқа юрт нарсаларини хоним кетма-кет ювмақ ҳам эмас, балки ҳар нарсани ўзи-нинг ҳожат вақтида ювмақ, ювилган аъзо ва нарсаларни соф ҳолича тутмақдир. Бўлмаса, ўрдак сифат бир ёқдан ювинуб, иккинчи ёқдан ифлослануб турмақ поклик бўлмас.

ЗИЙНАТ

Қиз болалар ва хотунлар учун зийнатларнинг энг яхшиси, юқорида сўзлаганимиз, поклик ҳам назофатдур. Бунга ҳар вақт эътибор қилиб туриш керак. Такаббурлик қилиш нияти ила бўлмаса, бошқа турли зийнатлардан-да, шариат манъ этмайдир. Шундай бўлса ҳам баъзи бир зийнатлар бордирки, мусулмон қизлари ва хотунлари учун мувофиқ бўлмас.

Бошқа бир хотун-қизнинг сочини бошида чамбарак қилмоқ, бету кўлларни упа-эликлар билан бўяб юрмақ, тишларга тиш қорасини суртмақ, сочларни бор бўйича ёйиб юрмақ мувофиқ бўлмаган зийнатлардандир. (Улама) сочлар касал одамлардан ва ўлган хотун-қизлардан кесилиб олингандир, баъзи вақт овқат топа олмай юрган фақир хотун-қизлар ўз сочларини очдан ўлмаслик учун сотадурлар.

Касалларнинг сочларини тақиб, касал юқиши ва шунинг сабабларидан касал бўлиши мумкин. Оч, ўлар даражасига келган фақирларнинг сочларини тақиб чиройли бўлиб юрмак одамгарчиликдан бўлмас.

Упа-эликларга ва бошқа бўёқларга кўпинча заҳарли нарсалар кўшилган бўладир. Бу оғулар танга ва ақлга зарар келтирадир. Шунинг учун ҳам бету кўлларни бўяб юрмақдан сақланиш лозим.

Тиш учун энг фойдали нарса ўзларининг тишларида бўлган ялтироқларидир. Тиш қароси ва бошқа нарсалар суртиш сабабидан бу ялтироқлик битадир-да, тиш бузилар, тузимсизга айланади. Тишнинг хизмати энг кўп бўлгани учун мумкин қадар, уни сақламоқ, тишларида бўлган ялтироқларини саломат тутиш керак бўладир.

Соч ўримларига тангалар тизиб қўймоқ, катта чўлпилар' (Чўлпи — зийнат учун соч ўрумларига осиб қўйиладиган кумуш ёки олтин танга) осмоқ, бўйинга кумуш тангадан бўйинтуруқ (хасила) тақмоқ, тор куйлак ва бошқа кийимлар кийиб юрмак, белларини қисиб боғламак зарарли нарсалардир.

ГЎЗАЛ АХЛОҚ

Одам боласининг баҳоси, қадру хурмати ахлоқиға қараб билинур. Гўзал ахлоқли кимсалар энг мўътабар бўлиб, ахлоқсизлар эса халқ қошида қадрсиз бўлурлар. Одам боласининг ёш чоғида ўрганган одоби қабрига қадар бирга йўлдош бўлиб борадур. Шунинг учун гўзал ахлоқни ёш вақтида ўргатиш керак.

Гўзал ахлоқ ҳар бир киши учун керакли бўлса-да, қиз болалар учун кўпроқ кераклидир. Ахлоқсиз қизлар халқ орасида яхши исм чиқара олмаслар, эътиборлари ҳам бўлмас.

Гўзал хулқларнинг онаси ҳаё ила ифбатдир. Бир қизда агар ҳаё ила ифбат бўлса, хулқларнинг ҳар бири бўладир.

Такаббур бўлмақ, ёлғон сўзламоқ, сўз юртмақ, орсизу номуссиз бўлмақ, Ислом адабларини эътиборсиз тутмақ ҳам ҳаёсизлик, ҳам ифбатсизлик бўладир.

САЛОМАТЛИКНИ САҚЛАМАК

Одам боласининг энг зўр бойлиги ўзининг тани-жонининг саломат бўлмоғидир. Одам боласи ушбу зўр бойлиқнинг қадрини кўп вақт билмай ўтказадир. Тани сало-мат бўлмаган одам бутун дунёга хожа бўлса-да, кўзига кўринмас, озгина бўлса ҳам роҳат кўрмас. Энг кўп касалликлар нимадан келиб чиқиши маълумдир. Шуларни билиб, ўзини эҳтиёт қилувчилар кўп вақт саломат кун ўтказадирлар. Шунинг учун касалликларга сабаб бўла турган нарсалардан сақланмоқ лозим.

Тан қизиган холда совуқ сув ичмак, терлаган холда совуқ ҳавога чиқмак, кўмир иси бор ерда ўтирмак, ёғли нарсаларни ҳам гўшт кўп емак, арақ ичмак, кўкнори чекмак касаллик келтирувчи сабаблар бўлгани маълумдир.

Ўшандоқ тану кийимларни покиза юритмак, ўринларни пок тутмоқ, таҳорат олмоқ ва ғусл қилмоқ (Ғусл қилмоқ — чўмилмоқ), фарз намозларни, фарз рўзаларни тутмак, уй ичида бўлган хизматларни бошқармак саломатликнинг энг зўр сабабларидандир.

Хотин-қизлар юрт қаровчилари бўлганликларидан касал бўлиб қолганларни тарбия этмак хизмати ҳам кўп вақт улар устида бўладир. Юрт ичида тўсатдан бир одам касал бўлиб қолса, касалларни тарбия қилишга ўрганмаган хотин-қизлар довдираб қоладирлар.

Шунинг учун касалликларнинг сабабларини бир оз билмоқ -керак бўлгани каби, касал бўлиб ётувчиларни тарбия қилмоқ равишларини кўпроқ қиз болалар бил-мағи лозим.

ЮРТ ТАРБИЯСИ

Юртларни, уйларни тарбия этиб тутмак хотунлар устидаги хизматдир. Юрт тарбияси энг зўр ва машаққатли хизмат бўлгани учун уни ёш чоғида, бола вақтида билиб ўргана бошлаш керак. Бола чоғида, қиз вақтида юрт тарбия қилишга ўрганмаган киши хотун бўлгач ўлгунча тиришса-да, ўрганиб ололмас.

Пичоқ, очқич, гугурт, қайчи, лампа, қалам, сиёҳ, қоғоз каби

нарсалар, хусусан ошхона асбобларининг ҳар бири ўзига бир белгили ўринда бўлиши, керак вақтлар-да шу нарсаларни ўринларидан олиб, ўринларига қўйиш керак.

Самовару чойнак, пичоқу сочиқ, қошиқу коса каби емоқ-ичмоқ нарсаларининг соф ва ошхона ҳам уйнинг бошқа ўринлари пок бўлмағи шул юртда бўлган хотун-қизларнинг уқувларини билдириб турадир.

Юрт тарбияси илмини билмак, ишлар учунгина эмас, балки ишлата билмоқ учун ҳам керакдир. Ўзлари юрт тарбияси илмини билмаган хотунлар нақадар кўп хизматчи хотунларни тутсалар-да, уйларида тартиб бўлмас.

Ҳар бир юрт тарбия эта билмак илмини қиз вақтида ва бола чоғида билмоғи лозимдир.

Фарз ва ҳаромларни, макруҳу суннатларни ўрганганликларидан сўнг қизлар учун билиш лозим бўлган илмлар: тикувчилик, кашта тикмак, кир юва билмак, ош пишира билмак, чой ҳозирламоқ, уй йиғиштира билмак илмлари дир.

Ҳар бир қиз энг аввал ўз киимларини ўзи бичиб, ўзи тикиши, ўзи тикиб гул солиши лозим. Эр кишилар учун «кийим тикиб берсангиз» деб, бошқаларга ялиниб юришлари айб бўлмаса-да, қизлар учун бу иш зўр айбдир. Тикув-бичувни билмаган қизларни одамлар ҳисобидан чиқариб, ҳайвонлар дафтарига ёзарлар.

Ош пишириш, чой ҳозирлаш, уй йиғиштиришни билмак ҳам қизлар учун керакли илмлардир. Келажак кунларда ўзларига керакли бўлғуси илмларни ҳар ким ёш вақтида билмағи лозим. Қизларнинг келажак кунда ўзлари учун керакли ҳунарлари тикув, бичув, пиширув, уй йиғиштирув каби нарсалар бўлажақдир.

Ушбу ҳунарларни билув тўғрисида бой болалари ила фақир болалари, бой хотунлари ила фақир хотунлари бир текис бўлиб, ораларида айирма йўқдир.

Эй, қизлар! Юрт кутмак, тикмақ-бичмақ, қиём пиширмак, ҳар турли овқатлар пиширмак, уй йиғиштириб, кир ювишга ўрганиб ўсингиз! Бу нарсалар ўзингиз учун энг улуғ ҳунар бўладир. Буларнинг фойдаларини ўзингиз кўрурсиз. Бу ишлар тўғрисида бошқаларга ялиниб юришлардан қутулурсиз. Бу ишларни камбағал бўлсангиз ҳам,

бой бўлсангиз ҳам ўзингиз қилурсиз. Ишламақ айб эмас, саломат бўла туриб тек ётмақ айбдир, буни яхши билингиз!

Бу ерга қадар ёзганларимизнинг кўпи қизлариинг бола, гўдак вақтларига махсус ҳоллар эди. Аммо бундан сўнг ёзажакларимиз қизларнинг ўсиб, улғайганларидан сўнг бўлажак ҳоллар ҳақида бўладир.

ИЗДИВОЖ- НИКОҲ

Дунёда яшовчи одамлар агар танлари саломат бўлса, ўзлари учун тириклик йўлдоши сайлашга, издивожу никоҳ қилурға мажбур бўладирлар. Бу эса, ҳар кимга маълумдир.

Халқлар бозорға борган вақтларида ҳам ўзларининг йўлдошлари яхши, ўзларига ярарлик равишда бўлмағини орзу қиладурлар, кўнгилларига ёкмаган одамлар ила бирликда юрувдан сақланадирлар. Ҳолбуки, тириклик йўлдоши беш-ўн чақирим ердаги бозорга бориш учун ёки уч тўрт товлик¹(Товлик — бир кеча-кундуз) бирликда юриш учун сайланган йўлдош эмас, балки умр борича бирликда туруб, бирликда кун ўтказажак йўлдош бўладир.Йўлдошнинг яхши бўлувини текширишмақ етмас. Балки йўлдошларнинг хулқини, феълини билишга тиришмақ лозим бўлгани каби, ўзининг унга йўлдош яраб, ярамаганини-да текшириш лозим.

Ушбу сабабдан эрга тегувчи қиз эрининг ўзига мувофиқ бўлиб-бўлмаслигини ҳамда ўзининг шул эрга мувофиқ бўлиб-бўлмаслигини ҳисобга олмоғи керақдир.

Эрга тегувчи қизлар учун керақ бўлган текширувлар, хотин олувчи эрларса ҳам керақ бўладир. Шунинг учун хотун ила эрнинг ким эканликларини ва буларнинг бир бири ҳақида бўлган вазифалари бу ерда сўзланур.

ХОТУН КИМ?

Хотун, шаръий шариф бўйинча, бир эрнинг тириклик йўлдошидир. Эрининг уйига ва юртига хожа бўлиб турувчидир.

Хотун эрининг молларини сақловчи, пулини оз харажат қилишга ижтиҳод қилувчи, эрининг, болаларининг танларини ва кўнгилларини тарбиялаб ўстирувчи, эрида бўлган бузуқ хулқларни, бузуқ феълларни битиришга сабаб бўлувчидир.

Хотун эрининг қаттиқ кўнглини юмшатувчи, бутун адлу аёлни бир ерда бирлаштириб турувчи, эрининг молидан қисиб қолиб ахлу аёл бошига келажак қора кунлар учун озми-кўпми мол йиғувчидир, Хотун қўғирчоқ эмасдурки, ўйнаб-ўйнаб турилмас, хотун кийим эмасдурки, бугун кийилиб эртага ечилмас. Хотун ҳайвон эмасдурки ёкса асраб, ёқмаса бозорга олиб бориб сотилмас. Хотун ходима эмасдурки, яхши,хизмат қилса асраб, яхши хизмат қилмаса қувиб юборилмас. Балки хотун умрлик бир йўлдошидир.

ЭР КИМ?

Эр, шаръий шариф бўйинча, хотунни ўзига йўлдош бўлиш учун қабул этиб олувчидир. Ота-онасидан, қариндошу қабиласидан, туғилган, ўсган ерларидан айрилиб ўзига ёр бўлган хотунини шариат буюрган равишда хурмат қилувчи ва гўзал тарбия этувчидир.

Эр хотунни машаққатлардан, захматлардан ҳимоя этувчидир. Хотунининг янгилишиб қилган ишларини кечириб, яхши насихатлар берувчи ва ҳар вақт хотунини шафқат қаноатлари остида тарбия этиб турувчидир.

Эр хотунига қарши ҳар вақт марҳаматли бўлур. Хотунининг кучи етмаган хизматларни бажаришга зўрламас. Хотунига қарши қаттиқ кўнгилли бўлмоқдан ва уйдан чиқиб кетганида, қаерга кетганини айтмай ва билдирмай юрмақдан сақланадир.

Эр ўзининг хожа билиб, ҳар вақт ўз муродини амалга оширишга тиришувчи бўлмай, балки шариату ақлга хилоф бўлмаган ерларда хотунларининг муродларини ҳам ўрнига келтирувчидир. Бор-йўқ нарсалар ҳақида хотунини безовта қилувчи эмасдур.

Эр ила хотуннинг кимлар эканликларини билгандан сўнг, никоҳ адабларини билмоқ керак. Эр ила хотуннинг ўзлари ва болалари учун фойдали бўлажак никоҳларда икки тарафдан рағбат, хулқ ва табиатда мувофақат (Мувофақат — мувофиклик) ёшларда муносабат, куфвлик (Куфвлик — тенглик) шахсий ҳолларда бир-биридан йироқлик бўлиш керакдир. Ушбу беш турли нарса ҳақида айрим-айрим- сувратда баҳс этилади.

РАҒБАТ

Эр ила хотун никоҳни орзу этсалар ва ўзлари учун керакли бир нарса деб билсаларгина издивож бўлмоғи лозим. Йўқса, ҳар иккиси ёки иккисидан бири ўзи учун никоҳни зарур топмаса ва унинг ҳақларини ўрнига келтурурлик бўлмаса, ул вақт никоҳдан фойда кўрилмас.

Бунинг устига издивож этувчи йигит ила қиз бир-бирига рағбатлари ва кўнгиллари ила бир-бирини ёқтириб орзу қилишлари лозим. Ҳар иккиси ёки бири иккинчисини кўнгли ила севмаса, ул никоҳдан фойда бўлмас. Ораларида бир-бирига рағбат ва бир-бирига муҳаббат бўлмаган қиз ила йигитни никоҳ ила бир ерга йиғиб қўймак, бир-бирига душман бўлган икки одамни бир хонага қамаб қўймоқ шаклидаги бир ишдир.

Каптар ила қарчиғай, чумчуқ ила япалоққуш (Япалоққуш — бойўғли) бир кафасда яшай олмаслар, ит ила тулки, мушук ила кирпи бир хонада кун кўра олмаслар. Ораларида ҳар икки тарафдан бир-бирига рағбату муҳаббат бўлмаган эр ила хотун ҳам тириклик эта олмаслар. Тириклик этсалар ҳам роҳат юзин кўрмаслар, балки бутун умрлари зору мунгли, қайғую ҳасрат ила ўтар.

Юзнинг гўзал ва қиёфанинг мулоим бўлмақлари муҳаббату рағбат тушувга сабаб бўлгани учун издивож этажак қизу йиғит бир-бирларининг юз-кўлларини, сочларини қандай ҳолда бўлса-да қарамак ва кўрмақлари учун шаръий шариф изн бергандир.

Агарда кўрмак мумкин бўлмаса, ул вақт ишончли бўлган билувчилардан, кўрувчилардан сўраш, билиш лозим. Буни енгил

хисобламак яхши эмас.

Ўзлари эшитмаган, билмаган, ўзлари орзу этмаган ва муҳаббати тушмаган йигитларга қизларни зўрлаб беришга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқдир.

Қизларни зўрлаб никоҳловчилар, бир-бирига мувофиқ эмасликларини била туриб, икки орада душманлик қилиб, икки тарафни алдаб келиштирувчилар, никоҳ ақдларини юритувчилар шаръий шариф ҳукмига кўра энг улуғ золимлару хоиндирлар. Дунёда бўлмаса ҳам ушбу гуноҳларнинг оғирлигини охиратда Оллоҳ таоло ҳузурида кўражақдирлар.

Бир қизни ўзи орзу этмаган одамига зўралаб бермак, шу қизни ўлдирмак баробарида қаттиқ кўнгиллилик бўлади. Ўлдирмак қайғуси бир соатда бўлиб ўтадир, аммо бу равишда зўрлаб бермак сабабли қиз болалардан умр бўйича ўлим қайғусини татиб турувчилари кўп бўлади.

МУВОФАҚАТ

Издивож этажак қизу йигит хулқу табиатда бир-бирига мувофиқ бўлиши керак. Бир-бирининг хулқу табиатларини ёқтирмаган кимсалар бир чақирим ерга-да, бирга бора олмаслар. Энди хулқу табиатлари бир-бирига мувофиқ бўлмаган қиз ила йигит, дунё сафарида қандай қилиб бирликда бўла олсунлар ва қандай қилиб бир жону бир тан бўла олсунлар?

Бир мартаба юзларини, бўйларини кўрмак ила йигиту қиз бир-бирининг хулқу феълларини бутунлай билиб ва синаб ололмаслар. Шунинг учун бу тўғрида билган-лардан яхши ва узоқ вақтлар сўрашишга, устига устак билиб олишга тиришиш лозим.

Сутини соғиб ичажак бир сигир олганларида одамлар узоқ вақт шу сигир ҳақида билганлардан сўрашурлар, юртларига қоровул бўлиб ёлланувчиларни юрт хожилари мазкур одамни текширурлар, энди умр борича бирликда туражак ва бирликда дунё кутажак одам ҳақида сўрашмақ ва холини очик билмак учун ижтиҳод қилмоқ кўпроқ лозимдир.

Хулку феълларнинг бирдигини кўриш ўрнига эр бўлажак йигитнинг молини, кийиму жиҳозларини, ота-онасини текширувигагина қаноат қилса, охири умри бўйича ўқинур ва ўз-ўзини қарғаб ўтадир.

Хулку табиатлари мувофиқ кўрилмаган ҳолда ёлғиз молу бойликларга қизиқиб, шуҳрату даражани назарга олиб издивож этувчилар ва қизларини никоҳ этувчилар одам боласи ила савдо қилувчилардир. Чунки бу каби никоҳлар дуруст маъноси ила никоҳу издивож эмасдир.

ЁШЛАРДА МУНОСАБАТ

Никоҳ қилажак кимсалар жуда қари ёки жуда ёш бўлмаслиги, бунинг ила баробар ораларида издивож бўлажак қиз ила йигит ёшлари бир-бирига мувофиқ бўлмоғи керак.

Никоҳ қилинажак қиз ила йигит ёшлари орасида муносабат бўлмағини табиатнинг ўзи мажбур қиладир. Табиатга ҳилоф бўлган никоҳлар ишончли никоҳлар эмасдир.

Фан аҳллари ва табиблар никоҳ вақтини қизлар учун 18 ила 30 орасида, йигитлар учун 25 ила 37 орасида бўлган ёшларни белгиламишлар. Буларга кўра қизларга 19, йигитларга 25 га етмасдан олдин ҳамда қизларга 31 дан, йигитларга-да 37 дан сўнг бўлган никоҳлар вақтсиздир. Ушбу ёшлари етмаган ёки ўтган кимсалар, жуда катта зарурат бўлмаганда издивож қилмасликлари керак.

Аммо издивож қилажак йигит ила қиз орасидаги ёшларнинг муносабатларини фан аҳли ва табиблар хотун бўлиб боражак қиз ўзига эр бўлажак йигитдан олти ёш миқдорида кичик бўлуви лозим, аммо ўн ёшдан ортиқ айирма ҳеч мувофиқ эмасдир дейдилар.

КУФВЛИК

Тириклик йўлдошлари, яъни эр ила хотун орасида шул вақт бирлик ва дўстлик бўладир, қачонки улар бир-бирига тенг бўлсалар.

Бўлмаса юқори бўлган тараф паст тарафни камситиб турур-да, бунинг сабабидан ора бузилур. Шунинг учун бойлик, насл, илму тарбия тўғрисида йигит ила қиз бир ўлчовда бўлмоғи керак. Лекин тарбияли, илмли, гўзал хулқли бўлган қиз ила йигитни тенг санамагга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқдир.

Тарбияли, илмли ва гўзал хулқли қизларга фахшхоналарда юрувчи, унда-бунда маст бўлиб ётувчи бой болалари куфв бўлмаслар. Ёлғиз бойлигига қизиқиб, адаблию тарбияли қизларни бойларга бермак зулм бўладир. Дунёнинг роҳати бойликда эмас.

Лекин ёшлик янглиши ўлароқ баъзи қизларнинг ўзларига куфв бўлган кимсаларни куфв кўрмасликлари, куфв бўлмаганларни куфв санамақлари-да мумкин. Шунинг учун никоҳ тўғрисида қизлару йигитлар катталар ҳамда тажриба ахлларнинг ҳар бир сўзларини жуда яхши тинглаши, маҳорат ила тафтиш қилмағи керак.

ШАХСИЙ ҲОЛЛАРДА ЙИРОҚЛИҚ

Яқин қариндошлар орасида бўлган никоҳлар қиз ила йигитнинг ўзлари учун ҳам, болалари учун ҳам зарарлидир. Бундай никоҳлардан кўпроқ вақт болалар заиф, аъзоларида камчилик ёки хаста бўлажаклари синаб кўрилмишдир. Шунинг учун никоҳ этилажак эр ила қиз қариндошлик, мамлакат, иқлим жиҳатларидан мумкин қадар бир-бирдан йироқ бўлувлари лозим.

АҚЛИ БИРХОТУННИНГ НАСИҲАТИ

Қизини куёвга бергандан сўнг араб хотунларидан ақли бири қизига ушбу равишда насиҳат қилмишдир:

«Эй қизим! Бу кундан бошлаб бизнинг қўлимиздан кетдинг, иккинчи бир бегона одамга ёру йўлдош бўлдинг! Сенинг учун бахту тавфиқ тиловчи онанг тарафидан сўзланажак ушбу насиҳатларни шояд тингларсан ва мумкин бўлганида ўрнига кўюрсан.

Қизим! Эринг дунё сафарида ўзига йўлдош, қайғуларида бирга

қайғурувчи, шодликларида бирга шодланувчи йўлдош бўлмақ умиди ила сени қабул этди. Зин-ҳор унинг умидини пучга чиқорма! Ҳар вақт: «Шукрлар бўлсин, мақсудим бўлди»,— деб сўзласин ва сендан ризо бўлиб юрсин!

Қизим! Тез кунда дунё кутмоққа киришажаксан. Дунё кутувда кўп эътиборга олиш керак бўлган нарсалар бор. Эрингнинг яқинларини, кўпроқ қайнананг, қай-натангни ҳурмат қил! Уларни ўз отанг, ўз онанг мисолида кўр! Уларнинг болаларини, туғишганларини ҳукмида ҳисоб эт. Қайнананг ва қайнатанг тарафидан бўлган насиҳатларни ўрнига келтир! Ушбу янги яқинларингнинг хулқу табиатларини билиб ол ва шўнга қараб муомала қил! Булар ила оранг бузулуvidан сақлан! Чунки бунинг оғирлиги эринг устига тушар. Сенинг томондан бўлса, ўз яқинларинг хотирлари қолур, улар томондан бўлса, сени қизғанадир, бунинг қайғуси ила эринг емоқ-ичмоқдан қоладир ва бир кун касал бўлиб тўшақда ётиб қоладир. Эрлар ўзларининг касбларини яхши юритиш учун кўнгиллари шоду тинч бўлуvга муҳтождирлар. Юрт ичида озгина қайғу бўлса-да, уларнинг касбларига зарар қиладир.

Қизим! Эрингдан ҳеч бир сирингни яширма! Эрингдан бошқа кишига сир айтма. Киши кўз ўнгида эрингга қарши бир ҳарф сўз айтма, чеҳрангни бузма. Эрлар хотунлари тарафидан бўлган энг зўр камчиликларни кечира оладирлар, аммо киши олдида озгина нарсани ҳам ҳазм қила олмаслар. Бу нарса уларнинг табиатларига хилоф бир ишдир. Шунинг учун бу тўғрида улар айбли бўлмаслар. Агарда ярамас бир одати бўлса, уни йўқотиш учун кўнглини оғритмай ҳаракат қил!

Қизим! Эринг хуш кўрмаган ишлардан, кўнглига ботадиган одатлардан йироқ бўл. Унинг рашкини келтиражак ҳеч бир нарса қилма, кўрсатма. Эрингнинг молини сақлаб тут, исроф қилма!

Қизим! Уйинг тартибли ва ҳар бир нарса ўз ўрнида бўлсин. Болаларингни эрингга суюкли этишга, эрингни ҳам болаларинга севдиришга тириш. Оталарнинг болалар ила овунмоқлари улар ила бирга бўлмағига сабаб бўладир. Болаларини севгучи эрлар кўп вақт тавфиқли бўлурлар ва болалари ила овуниб, бошқа тегишсиз ерларга кўз солмаслар, бормаслар.

Қизим! Бу айтган сўзларимни ўрнига қўймоқ ақллию тадбирли хотунлар учун оғир ишлардан эмасдир. Ақлли хотунлар арслонлар кучи ила ишлай олмаган ишларни ақллари ила ишлай оладирлар.

Қизим! Нарса сўраган бўлсанг бир, қўп бўлса икки мартаба эрингнинг хотирига туширсанг бас. Шундаи ортиқ қийнама, безовта қилма!

Қизим! Эрларнинг энг севган нарсалари хотунларининг шод ўлароқ уй хизматларини қилиб юрган вақтларидир. Эри ёнида юрувчи ва ҳар вақт хизмат этувчи ва эригада шод кўринувчи хотунларни эрларига ёмон кўрсатишга ҳеч кимнинг кучи етмас. Эринг ишига кетганида кузатиб қўй, қайтиб келганида кутиб ол! Эрингдан кеч қолмай уйқуга ёт, ундан олдин тур!

Қизим! Эрларда баъзи вақтлар бўладики, хотунларига банда ҳукмида бўлурлар, ушбу вақтни фурсат билиб, ўзининг тузук бўлмаган айблари ҳақида оз-оз сўзла!

Қизим! Дунё ҳар вақт неъмат бўлиб турмас, баъзи вақт оғулари, тиканлари, найзалари ҳам бўладир. Эринг ила орангизга хилофлик тушса, совуққонлик ила сўзла, қизим, юзингни ва товушингни ўзгартирма! Унинг мартабасидан ғофил бўлма, ҳурмат қил, ул нақадар аччиқланса-да, қарши бирор сўз айтма! Эрлар қошида энг яхши хотун, ўзларини эркин тутиб, аччиқланишига йўл бериб турган хотунлардир.

Қизим! Агарда Оллоҳ таоло болалар берса, уларнинг танларини ўзинг тарбия қил! Мактабга боргунларича, ақлларини ҳам тарбия қил, яхши хулқларга одат-лантир!

Қизим! Ҳар ишда ишонганинг Оллоҳ таоло бўлсун! Ҳар бир умидинг Оллоҳ таоло ҳазратида бўлсун! Оллоҳ таоло буюқдир, ҳар нарсани биладир, кариму раҳимдир.